

סלחתי כדברך ואולם

סֶלַח נָא לְעוֹן הָעָם הַזֶּה כְּגֹדֶל חַסְדְּךָ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאַתָּה לָעָם הַזֶּה מִמִּצְרַיִם וְעַד הַנְּהָה: וַיֹּאמֶר ה' סֶלַחְתִּי כְּדִבְרְךָ:
וְאֹלָם חִי אֲנִי וַיִּמְלֵא כְבוֹד ה' אֶת פִּלְ הָאָרֶץ: (במדבר יד יט-כ).¹

אבות דרבי נתן נוסחא א פרק ט

עשרה ניסיונות ניסו אבותינו את הקב"ה ולא נענשו אלא על לשון הרע. ואלו הן: אחד על הים ואחד בתחילת המן ואחד בסוף המן. ואחד בשליו הראשון ואחד בשליו האחרון. אחד במרה ואחד ברפידיים ואחד בחורב ואחד במרגלים. זה של מרגלים קשה מכולם, שנאמר: "וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקוליי" (במדבר יד כב).²

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ט

... "ויאמר ה' אלי הטיבו אשר דברו" (דברים יח יז) - אשרי בני אדם שהמקום הודה לדבריהם.³ וכן הוא אומר: "כן בנות צלפחד דוברות" (במדבר כז ז), "כן מטה בני יוסף דוברים" (במדבר לו ה) - אשרי בני אדם שהמקום הודה לדבריהם. וכן הוא אומר: "ויאמר ה' סלחתי כדברך" (שם יד כ). עתידים אומות העולם לומר: אשרי אדם שהמקום הודה לדבריו.⁴

בראשית רבה צז

... מיד עמד ונשתטח לבקש רחמים מלפני הקב"ה, שנאמר: "גדול עוני מנשוא" (בראשית ד יג). אמר לפניו: ריבונו שלעולם, לא יהא עוני גדול מאותן ששים ריבוא, שהן עתידין להכעיס לפניך במדבר, וכיון שאמר (משה): נושא עון (במדבר יד יח), מיד מחלתה להן, שנאמר: "ויאמר ה' סלחתי כדברך" (שם שם כ). באותה שעה אמר הקב"ה: אם איני מוחל לקין, אני נועל דלת בפני כל בעלי תשובה. מיד מחל לו הקב"ה מחצה.⁵

רש"י במדבר פרק יד פסוקים כ-כא

(כ) כדברך - בשביל מה שאמרת פן יאמרו מבלתי יכולת ה':
(כא) ואולם - כמו אבל זאת אעשה להם: חי אני - לשון שבועה. כשם שאני חי וכבודי ימלא את כל הארץ, כך אקיים להם, כי כל האנשים הרואים וגו' אם יראו את הארץ.⁶

רמב"ן במדבר פרק יד פסוק יז

¹ ובהמשך הפסוקים שם: "וְאֹלָם חִי אֲנִי וַיִּמְלֵא כְבוֹד ה' אֶת פִּלְ הָאָרֶץ: כִּי כָל הָאֲנָשִׁים הָרְאִים אֶת כְּבֹדִי וְאֶת אֶתְרִי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּמִצְרַיִם וּבְמִדְבָּר וַיִּנְסוּ אֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי: אִם יִרְאוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבֹתָם וְכָל מְנַאֲצֵי לֹא יִרְאוּהָ". אז מה בסוף, "סלחתי" או "ואולם", היינו לא סלחתי (באופן מלא)? או רגילים לומר את שני הפסוקים לעיל בימי הסליחות והרחמים ובפרט בליל התקדש יום הכיפורים, ברגש ובכוונה. זאת, בעקבות מדרשים ופרשנים הקושרים אותם עם לוחות השניים המסמלים את הסליחה על חטא העגל (ספר שמות). האם אנו זוכרים שמקור פסוקים אלה הוא בחטא המרגלים בפרשתנו, בספר במדבר?
² לפי שיטות אחרות (באותו אבות דרבי נתן נוסחא א פרק לד, למשל), חטא המרגלים איננו הניסיון העשירי, אלא התשיעי. העשירי הוא חטא קרח ועדתו שנמצא עוד לפנינו. אך רוב המקורות מונים את חטא המרגלים כניסיון העשירי ולפיכך גם החמור מכולם (בהיפוך לעשרה הניסיונות שנתנסה אברהם אבינו וניסיון העקידה, העשירי, הקשה מכולם. וגם שם יש כמה שיטות, ראה דברינו [עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו](#), פרשת חיי שרה). היש סליחה לחטא זה? היש כפרה למוציא לשון הרע על ארץ ישראל?
³ מדובר בדברי בני ישראל במעמד הר סיני: "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות". קצרנו במדרש, כי ברצוננו להגיע לפרשתנו והרצוה יעייין שם בכל המקרים בהם "הודה הקב"ה לדבריו", שזה המוטו של מדרש זה.
⁴ האם זו סליחה מלאה? לכאורה כן. אין כאן שום מגבלה. לא מצאנו במדרש זה שום הד להסתייגות הכתוב: "ואולם". ראה דברים רבה ה יג: "אמר ר' אחא בשם ר' שמעון בן לקיש: אמר משה: רבש"ע, הרי מדת הדין בכף מאזנים מעויין. אתה אומר אכנו בדבר ואני אומר סלח נא. אמר לו: הדבר מוכרע נראה מי נוצח, אתה ה' או אני. א"ר ברכיה: א"ל הקב"ה: חייך שלי בטלת ושלך קיימת מנין שנאמר: ויאמר ה' סלחתי כדברך. הוי: ותגזר אומר ויקם לך". ה"סלחתי" ניצח את "אכנו". כך נראה גם ממדרשים רבים בפרשה טז במדבר רבה בפרשתנו, ראה שם. ומה נעשה עם התוספת: "ואולם", עם ההסתייגות העולה מפסוקי המקרא? ראה הצעת פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) במדבר פרשת שלח לך דף קז עמוד ב, שאלה דברי אומות העולם שמודים שה' סלח לישראל: "ויאמר ה' סלחתי כדברך. עתידין אומות העולם לומר: ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ. אלו ישראל שנקראו כבוד ה'". גם ה"ואולם" הוא לטובה ועוד מפייהם של אומות העולם שמשה בתפלתו מערב אותם בעניין הסליחה לעם ישראל ודעתם, משום מה, חשובה.
⁵ ה"סלחתי" של דור המדבר מהוה עילה לקבלת קין בתשובה. אך לקין נמחל רק מחצה. "נע ונד תהיה בארץ". הקבלה זו מעלה את האפשרות שאולי גם ה"סלחתי" של דור המדבר היה רק למחצה, שהיה גם הם נעו ונדו במדבר ארבעים שנה.
⁶ כפשוטו, הסליחה איננה שלימה, החשבון נותר פתוח והוא ישולם קמעא קמעא. "שבקית", אומר אונקלוס. לרגע זה, עזבתי לבינתיים כמו שאומרים צעירינו (ולא כשביקין של כל נדרי. ואולי כן ולכן מוסיפים שם בטלים ומבוטלים). ראה גם פירוש רשב"ם על הפסוק: "סלחתי - סולח אני עכשיו. כמו נתתי כסף השדה: כדברך - שלא אכנו בדבר בפעם אחת אלא אאריך להם עד ארבעים שנה".

ואמר רבי אברהם כי בעבור שמצאנו "אם יראו את הארץ" אחר "סלחתי כדברך", ידענו כי מלת סלח נא אריכות אף, וכן "ונסלח לו", עד שיעשה תשובה שלימה. והנכון בעיני כי סליחה הנחת העונש כדברי אונקלוס, והקרבות מעלים עונש השוגג מעליו, וכן טוב וסלח (תהלים פו ה), ואמר "סלחתי כדברך" לעם בכללן שלא יכס בדבר ויורישם ויעשה אותו לגוי גדול ועצום ממנו והם זורעם יאבדו מן הארץ, אבל יסלח להם שיירשו בניהם את הארץ ושלא ימותו הם במגפה, וגזר שיתמו פגריהם במדבר וימותו שם כל אחד בבוא יומו.⁷

ספר העיקרים מאמר רביעי פרק מז

ואמר על דבר כבוד שמך, לומר שאין אנו מבקשין העזר, מצד שום חיוב שיש לנו עליך ולא בעבור זכויות שיש בנו אבל בעבור כבוד שמך, שלא יאמרו הגוים שאינך יכול עתה כמו שהיית יכול עד עכשיו, וזה שאמר אחריו "למה יאמרו הגוים איה אלוהיהם".

וזה הדרך דרך משה בתפלתו במרגלים, שאמר ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבנו ואמרו אל יושב הארץ הזאת שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה וגו', והמתה את העם הזה כאיש אחד ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר מבלתי יכולת ה' וגו' (במדבר יד יג-טז), ובעבור זה נאמר לו סלחתי כדברך (במדבר יד כ), כלומר אסלח על הדרך שאתה אומר בענין שלא יתחלל שמי, אבל אני אקח את נקמתי בהם בענין אחר שיאשר כבודי מונח במקומו, וזהו שאמר ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ כי כל האנשים הרואים את כבודי וגו', אם יראו את הארץ וגו', וכל מנאצי לא יראוה (במדבר יד כא-כג).⁸

מדרש תנחומא (בובר) פרשת פקודי סימן ב

... כך הקב"ה חבב את ישראל, והביאם לפני הר סיני, ונתן להם את התורה, וקרא אותם מלכים, לסוף ארבעים יום עשו את העגל, ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד)! באותה שעה אמרו אומות העולם אין הקב"ה מתרצה להם עוד. כיון שעמד משה ונתפלל עליהם, א"ל הקב"ה: סלחתי כדברך (במדבר יד כ), ולא עוד אלא שאני משרה שכינתי עליהם וביניהם, והכל יודעים שמחלתי להם, שנאמר ועשו לי מקדש [ושכנתי בתוכם] (שמות כה ח).⁹

מדרש תנחומא פרשת כי תשא סימן לא

"פסל לך", אימתי ירד משה מן ההר? אמר רבי יהודה בר שלום: ק"כ יום עשה משה אצל הקב"ה. כיצד? ... בשעה בחדש נתן להם עשרת הדברות וכתוב בו ומשה עלה אל האלהים ועשה שם ארבעים יום כ"ד מסיון וי"ו מתמוז הרי מ' יום. ירד ב"ז בתמוז ראה את העגל ושבר את הלוחות ... וחזר ועלה בעשרים ... עשה שם עשרה מן תמוז וכל חדש אב הרי ארבעים יום. עלה בר"ח אלול כשא"ל פסל לך ... עשה שם אלול כולו ועשרה מתשרי. וירד בעשור והיו ישראל שרויים בתפלה ותענית. ובו ביום נאמר לו למשה: "סלחתי כדברך" וקבעו הקב"ה יום סליחה ומחילה לדורות, שנאמר (ויקרא טז) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר.¹⁰

⁷ נראה שגם רמב"ן, וגם אבן עזרא אותו הוא מצטט, מצטרפים לרש"י ורשב"ם בקריאת פשט הפסוקים, שלא הייתה כאן סליחה מלאה. ראה גם המשך דברי רמב"ן שם שתפלתו של משה, שאולי נשמעת לנו תקיפה וחזקה, לא הייתה שלימה. שגם משה, כבר רפו ידיו ורק "מה יאמרו הגוים" נשאר. ואלה דבריו: "והנה במשנה תורה הזכיר משה במעשה העגל תפלתו אשר התפלל עליהם, ואמר (דברים ט יח) ואתפלל לפני השם כראשונה וגו', ופירש שם (פסוק כו) תפלתו ואתפלל אל ה' ואומר וגו', והזכיר גם כן תפלתו על אהרן (פסוק כ), ולא הזכיר להם במרגלים שהתפלל עליהם כלל. וכל זה מן הטעם שהזכרתי, כי הוא לא התפלל למחול להם, אלא שישא להם ויאריך אפו ויפקוד עון אבות על בנים. ולא היתה תפלתו שלימה עליהם, ועל כן לא הזכירה להם כי היו יכולין לטעון עליו". וכבר הארכנו לדון בפירוש רמב"ן זה בדברינו [שבע מדות כנגד יג מדות](#), בפרשה זו, והתעכבנו על כך שמשה, אשר ייסד את תפילת יג מידות בחטא העגל, לא חוזר בחטא המרגלים על כל המדות, רק על שבע מהן. רמב"ן מנתח את המידות שהוזכרו ולא הזכרו, אחת לאחת, ופירושו שימש לנו עוגן מרכזי בדברים אלה. והפעם, נתמקד ב"סלחתי ואולם".

⁸ גם את ר' יוסף אלבו (ספרד, המאה ה-15, תלמיד של ר' חסדאי קרשקש), בעל ספר העיקרים, ניתן לצרף לרשימה המכובדת של פרשנים ומדרשים שמבינים את "סלחתי כדברך" כסליחה "בערבון מוגבל".

⁹ וכן הוא במדרש שמות רבה נא ד: "כך הקב"ה חיבב את ישראל והביאם לפני הר סיני ונתן להם את התורה וקראן ממלכת כהנים ... אחר ארבעים יום חטאו. אותה שעה אמרו העובדי כוכבים אינו מתרצה להם עוד ... כיון שהלך משה לבקש רחמים עליהם מיד סלח להם הקב"ה שנאמר (במדבר יד) ויאמר ה' סלחתי כדברך". הרי לנו מדרשים בספר שמות ששואלים את "סלחתי כדברך" של חטא המרגלים לעניין חטא העגל וירידת משה עם הלוחות השניים והמשכן. כאילו התחלף חטא העגל (יום הכיפורים) בחטא המרגלים (תשעה באב). מנין לקחו המדרשים העתקה זו? האם רק שימוש בפסוק ממקום אחר יש כאן, או שמא ערבוב פרשיות ממש?

¹⁰ כאן הולך המדרש צעד נוסף ומקשר את הלוחות השניים ויום הכיפורים עם הפסוק "סלחתי כדברך". לפי מסורת חז"ל, משה יורד עם הלוחות השניים בעשרה בתשרי, יום שנקבע לדורות כיום סליחה ומחילה לעם ישראל לדורות. נראה שמדרש זה הוא המקור לכל המדרשים, הפרשנים, הסידורים ומחזורי התפילה, ראשונים ואחרונים, הממקמים את "סלחתי כדברך" במרכז תפילת יום הכיפורים (לא מצאנו מקור קדום יותר, והמאיר עינינו יבורך). ואף אחד לא עוצר ושואל: מה בעצם ענין "סלחתי כדברך" ליום

סדר עולם רבה (ליינר) פרק ו

באותה שעה נתרצה הקב"ה לישראל ואמר למשה לפסול לוחות שניות ולעלות, שנאמר בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשנים ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ (שם/דברים/ י א), ירד בעשרים ושמונה באב ופסל שני לוחות, שנאמר ויפסל שני לוחות אבנים כראשנים וישכס משה בבקר וגוי' (שמות לד ד), ועלה בעשרים ותשעה באב ונשנית לו תורה פעם שניה, שנאמר ואנכי עמדתי בהר כימים הראשנים ארבעים יום וארבעים לילה וגוי' לא אבה ה' השחיתך (דברים י י), כימים הראשנים, מה הראשונים מרוצין, אף שניים מרוצין, אמור מעתה אמצעיים כבעס, ירד ביי בתשרי והוא היה יום הכיפורים, ובישרם שנתרצה לפני המקום, שנאמר וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו (שמות לד ט), לפיכך נתקיים יום חוק וזכרון לדורות, שנאמר והיתה זאת לכם לחקת עולם (ויקרא טז לד).¹¹

מדרש אגדה (בובר) דברים פרק א

אילו זכיתם נתקיים עליכם ויאמר ה' סלחתי כדברך (כדברך יד כ), ועכשיו שלא זכיתם נתקיים לכם חטא חטאה ירושלם וגוי' (איכה א ח).¹²

פירוש כלי יקר על הפסוק, במדבר יד כ – "ויאמר ה' סלחתי כדברך"

בכמה מקומות דרשו פסוק זה על מעשה העגל. ורצונו לומר, כי בכל זמן ממצרים ועד הנה: "סלחתי כדברך", אבל מכאן ואילך חושבנא, ולא אסלח לגמרי. ונתן טעם לדבר "וינסו אותי עשר פעמים" (פסוק כב להלן), על כן ויתרתי להם בזכות אברהם שנתנסה בעשר ניסיונות. אבל משם והלאה, תמה זכות זו, על כן אגבה חובי מעט מעט.¹³

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: סיכומו של דבר, הראינו שיש כאן שתי קבוצות מדרשים. הראשונה, "על אתר" בפרשתנו, רואה ב"סלחתי כדברך" סליחה, ברמה זו או אחרת, בהקשר עם חטא המרגלים. פרשני המקרא בפרשתנו, מצמצמים סליחה זו ומצביעים

הכיפורים? בפרט, שכפי שראינו, אין זו סליחה מלאה וכל מי שבקי בפסוקים יודע שיש המשך: "ואולם". (יש כאן דמיון ל"נקה לא ינקה", שגם שם אנו עוצרים ואומרים: "ונקה" ומתעלמים מהמשך הפסוק). האם לא נסחף כאן המדרש? ופרשני המקרא? ומסדרי הסיפורים ומחזורי התפילות שהעתיקו זה מזה? אף אחד לא זוקף גבה ושואל מה ענין "סלחתי כדברך" של המרגלים שראשית איננו מושלם ושנית שייך עפ"י לוח השנה לתשעה באב, ליום הכיפורים? ראה רש"י בפירושו לדברים ט יח: "ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום... שהוא עלה בשמונה עשר בתמוז, בו ביום נתרצה הקב"ה לישראל ואמר לו למשה (דברים י א) פסל לך שני לוחות. עשה עוד ארבעים יום, נמצאו כלים ביום הכפורים. בו ביום נתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ואמר לו למשה (במדבר יד כ) סלחתי כדברך. לכך הוקבע למחילה ולסליחה. ומנין שנתרצה ברצון שלם, שנאמר בארבעים של לוחות אחרונות (דברים י ז) ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים, מה הראשונים ברצון אף אחרונים ברצון". האם רש"י שמבאר את ספר דברים שכח את פירושו לספר במדבר (ראה רש"י שהבאנו לעיל) בו הוא מדגיש את ה"ואולם"? האם ניתן לקחת פסוק ממקום אחד, לנתק אותו מהקשרו, ו"לשתול" אותו במקום אחר ובהקשר אחר?

¹¹ מדרש זה מצוטט כמקור ל"סלחתי כדברך" שהועתק מפרשתנו לפרשת כי תשא ומתשעה באב ליום הכיפורים. ראה תוספות מסכת בבא קמא דף פב עמוד א: " ... ולפי סדר עולם נמי כן הוא דתניא בסדר עולם נמצא עלה בו' בסיון וירד ב"ז בתמוז ושבר הלוחות וב"ח בתמוז עלה ובקש רחמים עליהם שנאמר ואתנפל לפני ה' מ' יום וגוי' ובכ"ט באב נתרצה המקום וירד משה לפסול הלוחות ועשה עוד מ' יום מל' באב עד י' בתשרי ונתרצה המקום וירד משה בי' בתשרי והלוחות בידו באותו יום נתרצה המקום לישראל שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך לפיכך סליחה וכפרה הוא לדורות". וכך גם מציינים פרשני רש"י שהבאנו בהערה הקודמת. אך מעיון מדויק במדרש זה, לא נראים הדברים כך. סדר עולם רבה אמנם מקשר את ירידת משה עם הלוחות השניים ליום הכיפורים, אך הוא לא מצטט את הפסוק "סלחתי כדברך" מפרשתנו, אלא נשאר בספר שמות ומביא פסוק משם: "וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו". ודברי התוספות וכל שאר הראשונים שמסתמכים על מדרש סדר עולם רבה זה, צריכים עיון.

¹² זהו מדרשו של ר' יצחק "אילו זכיתם" שעובר בסדר הא"ב כולו, בדומה לפסוקים בפרקי איכה, על כל ההחמצות של עם ישראל שבעטין גלה. ראה פתיחתא יא באיכה רבה. לענייננו, מדרש אגדה (בובר) זה, הוא בין המדרשים הבודדים שמנסים "למשוך" את ה"סלחתי כדברך" חזרה אל מקומו המקורי בתשעה באב, חטא המרגלים, ספר במדבר. אך ללא הועיל. מדרש זה נשאר "קול קורא במדבר" שנבלע בזרם המרכזי של המדרשים שנקסו את "סלחתי כדברך" והעבירוהו ליום הכיפורים וחטא העגל.

¹³ מקור זה הוא בין הבודדים שמתייחס לשאלה שלנו. וכבר קדם לפירוש זה של **כלי יקר** (רבי שלמה אפרים מלונטשיץ, פולין המאה ה-16, תלמיד **המהרש"ל**) פירוש חזקוני (רבי חזקיה בן מנחם, המאה ה-13, צרפת, פרובאנס) שאומר: "סלחתי כדברך פעם אחת במעשה העגל ויתרתי להם, אבל עכשיו לא אסלח להם, אבל אפרע מהם". פירוש זה משנה לחלוטין את משמעות הפסוק "סלחתי כדברך" ואת השימוש שאנו עושים בו בתפילותינו ודברי תורתנו וחוזר אל פרשני המקרא שהבאנו בתחילת דברינו (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, רשב"ם, ספר העיקרים), אך בעוצמה גדולה בהרבה. עד כאן "סלחתי כדברך", אומר הקב"ה למשה, "ואולם" מכאן והלאה אין הנחות. לא כמו שאנו אומרים בכוונה גדולה בפתח תפילת יום הכיפורים "ויאמר ה' סלחתי כדברך", אלא אדרבא, כמו שהמדרש אומר במוצאי יום הכיפורים: "מכאן ואילך נחל החשבון" (ויקרא רבה ל ז על הפסוק "ולקחתם לכם ביום הראשון"). ראה המשך דבריו של כלי יקר שם, שהוא איננו מקבל את שיטת חז"ל שחטא המרגלים נכלל בעשרה הניסיונות שניסו אבותינו את הקב"ה. אדרבא, חטא המרגלים הוא הניסיון האחד עשר. עליו כבר אין הנחות ולא סליחה מלאה. מעניין למה כיוונו כלי יקר וחזקוני כשאמרו בתפילותיהם בימי הסליחות והרחמים, ובפרט ביום הכיפורים: "סלחתי כדברך".

על חלקיותה ודורשים גם את "ואולם". לעומתם, נצבת במלוא כוחה ועוצמתה, קבוצת מדרשים מספר שמות, המנכסת בעוז את הפסוק "סלחתי כדברך" לעניין חטא העגל ויום הכיפורים ואין מי שמעיר ו"מוחה" על כך. להשלמת הנושא, ראה פירוש יד המלך על הלכות דעות לרמב"ם, פרק ז הלכה ז. וכן פירוש תורה תמימה שמות לד ו, הערה ה. וכל מי שיגלה עיניו ואוזנו בנושא זה, בפרט בשאלת "הנכוס" שהצבענו עליה, יבורך בכל מילי דמיטב.